

Araştırma Makalesi / Research Article, 4(1): 3 - 14, 2022

<https://dergipark.org.tr/en/pub/batd/article/1139794>

DOI: 10.53445/batd.1139794

Geliş Tarihi: 02 Temmuz 2022, Kabul Tarihi: 03 Kasım 2022, Yayın Tarihi: 15 Aralık 2022

Received: 02 July 2022, Accepted: 03 November 2022, Published: 15 December 2022

Covid-19 Bulaşına Maruz Kalan Kadınların Başvurdukları Tamamlayıcı ve Alternatif Yöntemlerin Belirlenmesi

Zulfiyye NURALIYEVA ^{1*} , Ebru SOLMAZ ² , Elif KARAMIK HACI ³

1 İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ebelik Anabilim Dalı, 34688, İstanbul, Türkiye

2 Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Ebelik Bölümü, 04100, Ağrı, Türkiye
3 Bahçelievler Devlet Hastanesi, 34180, İstanbul, Türkiye

*Sorumlu Yazar / Corresponding Author: Zulfiyye NURALIYEVA, e-mail: zulfiyyanuraliyeva@ogr.iu.edu.tr

ÖZET

COVID-19'un yayılması tedavi stratejilerinin varlığına rağmen birçok fiziksel, psikolojik ve sosyal zorluğa neden olmuştur. Birçok kişi bu tür hastalıkları ve yan etkilerini önlemek için tamamlayıcı ve alternatif yöntem arayışındadır. Bu çalışmada COVID-19 bulaşına maruz kalan kadınların COVID-19 hastalığından korunmak ya da hastalığın tedavi sürecinde uyguladıkları tamamlayıcı ve alternatif yöntemler ve koruyucu uygulamalar incelenmiştir. Çalışmaya katılan en az bir çocuğu olan 500 kadının yaşları 18-49 arasında değişmektedir. COVID-19 bulaşına maruz kalan kadınların %90'ının ilaç dışı uygulamaları kullandıkları belirlendi. Kadınların tamamlayıcı ve alternatif yöntemlerden yararlanma gereksinimi duyma bulgusu, COVID-19 bulaşına maruz kalan bireyler için sağlık profesyonellerinin bakım sınırlarını geliştirmesinin ve onların kanıta dayalı bilgiler eşliğinde Tamamlayıcı ve Alternatif Yöntem kullanımı ile ilgili ihtiyaçlarını karşılamayı planlamanın önemli olduğunu göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Koronavirüs, COVID-19 hastalığı, tamamlayıcı ve alternatif yöntemler, geleneksel ve tamamlayıcı uygulamalar, koruyucu önlemler

Determination of Complementary and Alternative Methods Referred by Women Exposed to Covid-19

ABSTRACT

The spread of COVID-19 has caused many physical, psychological and social challenges despite the existence of treatment strategies. Many people are looking for complementary and alternative methods to prevent such diseases and their side effects. In this study, complementary and alternative methods and protective practices applied by women exposed to COVID-19 infection to protect themselves from COVID-19 disease or during the treatment process of the disease were examined. The ages of 500 women whose mothers participated in the study had at least one child ranged from 18 to 49. It has been determined that 90% of women exposed to COVID-19 transmission use non-drug practices. The finding that women need to benefit from Complementary and Alternative Methods indicates that it is important for healthcare professionals to develop the boundaries of care for individuals exposed to COVID-19 transmission and to plan to meet their needs regarding the use of Complementary and Alternative Methods with evidence-based information.

Key words: Coronavirus, COVID-19 disease, complementary and alternative methods, traditional and complementary practices, protective measures

GİRİŞ

Tüm dünyada COVID-19 olduğundan şüphelenilen kişiler ve kritik durumda olan hastalar sağlık protokolleri takip edilerek tedavi edilmektedir (Verdugo-Paiva ve ark., 2020). Asetaminofen, interferon- α (Wang ve Fish, 2019), luponavir ve ritonavir (Meini ve ark., 2020) antibiyotikler ve glukokortikoidler gibi farmakolojik yöntemler kullanılmaktadır (Shen ve ark., 2020).

Literatür incelendiğinde, yukarıda bahsedilen geleneksel tedavilere ek olarak COVID-19 dahil viral enfeksiyonları olan hastaları tedavi etmek için Tamamlayıcı ve Alternatif Yöntemler (TAY)'in kullanıldığı da görülmüştür (Lee ve ark., 2021; Luo ve ark., 2021; Nakaziba ve ark., 2021; Fan ve ark., 2020; Panyod ve ark., 2020; Mirzaie ve ark.,

2020; Ganguly ve Bakhshi, 2020; Gouch ve ark., 2020). Dünya Sağlık Örgütü'nün tanımına göre TAY sağlığı korumak, fiziksel ve zihinsel sorunları önlemek ve iyileştirmek için kullanılan farklı kültürlerin bilgi, beceri, inanç ve yerel deneyimleridir (Lam ve ark., 2021). Yapılan çalışmalar tamamlayıcı ve alternatif yöntem kullanımının COVID-19 gibi viral solunum yolu hastalıklarını önleme ve tedavi etmedeki etkinliklerini ortaya koymuştur (Adetunji ve ark., 2021; Gouch ve ark., 2020; Mousa ve ark., 2017).

Yapılan çalışmaların birinde Çin'deki COVID-19 hastalarının %85'inden fazlası tarafından TAY'in türü olarak bilinen Geleneksel Çin Tıbbının (GÇT) kullanıldığı belirtilmiştir. Bu incelemenin sonuçlarında GÇT'nin bağışıklık sistemini güçlendirdiği,

hastalığın seyrini azalttığı ve Severe Acute Respiratory Syndrome (SARS) ile ilişkili ölümleri önemli ölçüde azalttığı saptanmıştır. Çalışma, SARS ve COVID-19'un benzerliği nedeniyle GÇT'nin COVID-19'u önleme ve tedavi etmede etkili olabileceğini vurgulamıştır (Zhou ve ark., 2020).

İran'da yapılan bir diğer çalışmada COVID-19 bulaşına maruz kalan hastalarının yaklaşık %61'inin vitamin kompleksi ve besin takviyeleri, %58'inin duva, %49'unun fitoterapi, %12'sinin masaj, %11'inin gevşeme, %6'sının hacamat gibi TAY'ı kullandığı belirtilmiştir (Dehghan ve ark., 2021).

COVID-19 hastalığı pandemi sürecinde tedavi ve korunma yöntemlerinin yetersizliği nedeniyle Türkiye toplumu da tamamlayıcı tedavi yöntemlerini kullanmaya başlamıştır (Çelik ve ark., 2021; Işık ve Rana, 2021).

Literatür taramasının sonuçlarına dayanarak, COVID-19 dâhil olmak üzere yüksek derecede bulaşıcı hastalık riski altında olan kişilerin bunları önlemek için TAY kullanma eğiliminde olduğu görülmektedir. Ancak bu alanda az sayıda çalışma mevcuttur. Bu çalışmanın çıkış noktası da COVID-19 bulaşına maruz kalan kadınların COVID-19 hastalığından korunmak ya da hastalığın tedavi sürecinde uyguladıkları TAY'ni ve koruyucu uygulamalarını ortaya koymaktır.

GEREÇ ve YÖNTEM

Çalışma tanımlayıcı olarak tasarlanmış, COVID-19 hastalığının tedavi edilmesi amacı ile hastaneye yatılı olarak kabul edilen kadınların hastalıktan korunma veya yan etkilerini azaltmak için hangi TAY kullanmaktadır sorusuna cevap aranmıştır.

Araştırma Eylül-Aralık 2021 tarihleri arasında İstanbul ilindeki bir hastanenin İzolasyon Servisinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın evrenini COVID-19 İzolasyon Servisinde yatmakta olan kadınlar oluşturmuştur. Araştırmanın evreni aylık ortalama 1500 kişi olarak bilinmektedir. Araştırmanın örneklem sayısının hesaplanması G Power analizine göre yapılarak 500 kadının çalışmaya dâhil edilmesine karar verilmiştir ($P=0.85$, $df=0.85$, $\alpha=0.05$).

Araştırma verileri öz bildirimle dayalı olarak "Kadın Bilgi Formu" ve "Tamamlayıcı ve Alternatif Tıp Yaklaşımları Ölçeği" ile yüz yüze toplanmıştır. "Kadın Bilgi Formu" araştırmacılar tarafından literatür doğrultusunda geliştirilen 8 sorudan ibarettir. Formda kadının yaşı, aşı olma durumu, TAY kullanma ile ilgili bilgileri sorgulanmıştır. "Tamamlayıcı ve Alternatif Tıp Yaklaşımları Ölçeği" ise kadınların hangi TAY'ı tercih ettikleri öğrenilmiştir. Ölçüm aracı Can ve arkadaşları (2009) tarafından tamamlayıcı ve alternatif yaklaşımları değerlendirmek amacı ile geliştirilmiştir. Ölçek 61 maddeden ve 5 alt

gruptan oluşmaktadır. Bunlar; bitkisel yaklaşımlar (30 madde), beslenme (18 madde), dini uygulamalar (5 madde) bilişsel davranışsal terapiler (5 madde), biyolojik yaklaşımlar (3 madde) şeklindedir. Maddelere “Kullanmıyor veya Uygulamıyor” ise “0”, “Kullanıyor veya Uyguluyor” ise “1” puan verilerek puanlanmaktadır. Takiben her alt boyutta yer alan madde puanlarının toplanması ile alt boyut toplam puanı; alt boyut toplam puanlarının toplanması ile de ölçeğin toplam puanı hesaplanmaktadır (Can ve ark., 2009). Ölçeğin Cronbach Alfa değeri 0.87 olarak belirlenmiştir. Bu araştırma için ise Cronbach Alfa değeri 0.85 olarak bulunmuştur.

Analize başlamadan önce verilerin normal dağılıma uygunluklarını ölçmek için Kolmogrov-Smirnov testi (%95’lik güven aralığında, $p>0.05$ düzeyinde normal dağılımına uygun) olarak değerlendirildi. Bununla birlikte yüzdelik, ortalama, standart sapma testleri ile Pearson chi-square, Fisher’s Exact ve McNemar testleri kullanıldı.

Veri toplama aşamasında kadınlardan yazılı ve sözlü bilgilendirilmiş gönüllü onam alınmıştır. Aynı zamanda verilerin toplanacağı merkezden kurum izni (19.09.2021 tarihli ve 217 sayılı) alınmıştır. Bununla birlikte çalışmanın etik uygunluğunu sağlamak için Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulun’dan “Etik Kurul İzni” alınmıştır (E-95531838-050.99-18590).

BULGULAR

Araştırmada kadınların yaş ortalaması 27.12 ± 2.87 (18-49 yaş, $n=500$) olarak saptanmıştır. Ölçeğin Cronbach Alfa değeri 0.85 olarak hesaplanmıştır. İstatistiksel anlamlılık değeri $p<0.05$ olarak kabul edilmiştir. COVID-19 bulaşına maruz kalan kadınların ilaç dışı uygulamaları kullanımı sorgulandığında %90’nının ilaç dışı uygulamaları kullandıkları belirlenmiştir. İlaç dışı yöntem tercih etme nedeni en yüksek oranda sırası ile vücudun direncini arttırmak (%38), acı duyma istememek (%17), hastalık etkilerini azaltmak (%14) ve kendini iyi hissetmek istemek (%13) olarak belirtilmiştir.

Tablo 1’de araştırmaya katılan bulaşa maruz kalmış kadınların özelliklerinin TAY kullanma durumlarına göre dağılımları verilmiştir. COVID-19 bulaşına maruz kalan kadınların hastalığının başlangıcında ve tedavi süresi içinde TAY kullanımının daha fazla olduğu görülmüş ve bu farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir ($X^2=8.62$; $p=0.001$). Bununla beraber COVID-19 bulaşına maruz kalan kadınların kendini iyi hissetmek, acı duymamak, hastalığın yan etkilerini azaltmak ve vücut direncini arttırmak istemesi nedenleri ile TAY’inin kullanımı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur ($X^2=8.27$; $p=0.001$). Aynı zamanda COVID-19 bulaşının kadınların TAY tercihlerini değiştirdiği saptanmıştır (Tablo 2).

Tablo 1. COVID-19 Bulaşına Maruz Kalan Kadınların Aşılama ve Tamamlayıcı ve Alternatif Yöntem Kullanma özellikleri (n=500)

	% (n)	Tamamlayıcı ve Alternatif Yöntem Kullanma Durumu	
		X ² *	p**
Aşı yaptırma durumu			
Evet	90 (450)	18.31	0.25
Hayır	10 (50)		
COVID-19 virüsü ile ilgili bilgilendirilme durumu			
Evet	95 (475)	28.9	0.39
Hayır	5 (25)		
Bilgilendirmenin kim/ne tarafından gerçekleştirilmesi			
Sağlıkçı	57 (285)	0,25	0.82
Çevrimiçi ve çevrimdışı TV/haberler/gazete	18 (90)		
Akraba, komşu	25 (125)		
Tamamlayıcı ve Alternatif Yöntemlere hastalığın başvurulma aşaması			
Hastalığın başlangıcında	49 (245)		
Tedavi süreci içinde	41 (205)	8.62	0.001
Tedavi bittiğinde sonuç alamayacağını anladığı zaman	10 (50)		
Tamamlayıcı ve Alternatif Yöntemlere başvurma sıklığı			
Fırsat buldukça	37 (185)		
Günde 1-2 kez	18 (90)	28,945	0.46
Haftada 1-2 kez	24 (120)		
Yalnız 1 kez	11 (55)		
Tamamlayıcı ve Alternatif Yöntemleri kullanma nedenleri			
Hastalıkla direkt savaşmak	5 (25)		
Vücudun direncini artırmak	38 (190)		
Kendimi iyi hissetmek	13 (65)	8.27	0.001
Duygusal iyileşme sağlamak	3 (15)		
Ümit ve olumlu düşünmek	2 (10)		
Acı duymamak	17 (80)		
Hastalık etkilerini azaltmak	14 (70)		
Her şeyi yapmış olmak	8 (40)		
		Ort. ± SS.	
Yaş (18–49 yıl)		27.12 ± 2.87	

*Pearson chi-square

**Fisher's exact test.

Hastalığa bulaş sürecinde en çok tercih edilen üç Tamamlayıcı ve Alternatif Yöntem sırasıyla vitamin takviyesi (%99), dua etme

(%85) ve bitkisel çay kullanımı [siyah çay (%83), papatya çayı (%62), ıhlamurlu çay (%58), yeşil çay (%53)] olarak bulunmuştur.

Çalışmaya katılan kadınlar özellikle bulaş sürecinde COVID-19 bulaşına maruz kalmadan önceki zamana kıyasla vitamin takviyesini (%11'e kıyasla %99; $p<0.001$), dua etme yöntemini (%56'a kıyasla %85; $p<0.001$) ve

bitkisel çayları [siyah çay (%67'e kıyasla %83), papatya çayı (%13'e kıyasla %62), ıhlamurlu çay (%24'e kıyasla %58), yeşil çay (%24'e kıyasla %53); $p<0.001$] önemli ölçüde daha fazla kullandıklarını bildirdiler.

Tablo 2. COVID-19 Bulaşına Maruz Kalan Kadınların Tercih Ettikleri Tamamlayıcı ve Alternatif Yöntemleri (n=500)

	COVID-19 Bulaşı Öncesi % (n)*	COVID-19 Bulaşı Sonrası % (n)*	p**
ZİHİN-BEDEN TEKNİKLERİ			
Masaj	34 (170)	0.4 (2)	0.42
Akupresör	1 (5)	0.2 (1)	0.19
Dua etme	56 (280)	85 (425)	< 0.001
Hayal kurma	22 (110)	20 (100)	0.42
Hipnoz	2 (10)	0.2 (1)	0.13
Müzik dinleme	42 (210)	45 (225)	0.08
Nefes egzersizleri yapma	24 (120)	37 (185)	0.29
Yoga	10 (50)	5 (25)	0.18
BİTKİSEL YÖNTEMLER			
Yeşil çay	24 (120)	53 (265)	< 0.001
İhlamur çayı	17 (85)	58 (290)	< 0.001
Papatya çayı	13 (65)	62 (310)	< 0.001
Rezene çayı	21 (105)	47 (235)	< 0.001
Siyah çay	67 (335)	83 (415)	< 0.001
Zencefil	10 (50)	22 (110)	< 0.001
BESLENME TAKVİYESİ			
Vitamin kapsülleri	11 (55)	99 (495)	< 0.001

*Kadın birden fazla yanıt vermiştir.

**McNemar test

TARTIŞMA

Bilindiği kadarıyla mevcut çalışma, COVID-19 salgını sırasında hâlihazırda bulaşa maruz kalan kadınların (COVID-19 salgını sebebi ile merkezde yatılı tedavi gören kişiler) TAT kullanımını araştıran ilk çalışmadır. Daha önce yayınlanan çalışmalar COVID-19 sürecinde daha önce bulaşa maruz kalan ya da hiç bulaşa

maruz kalmayan bireylerin TAY kullanım oranlarını incelemektedir. Dolayısı ile karşılaştırılabilecek herhangi bir veri bulunmadığından, bu çalışmanın sonuçları benzer salgınlar ve COVID-19 sürecinde daha önce bulaşa maruz kalan ya da hiç bulaşa maruz kalmayan bireylerle yapılan çalışmalarla karşılaştırılmıştır.

Mevcut çalışmada en az bir çocuğu olan 18–49 yaş aralığında olan COVID-19 bulaşına maruz kalan 500 kadının başvurduğu TAY incelenmiştir. Çalışmaya katılan bu kadınların %90'ı herhangi bir koronavirüs aşısı yaptırdığını belirtmiştir. Bu sonuç, COVID-19 pandemisi sırasında Türkiye'de aşuya karşı tutumun olumlu olduğunu göstermektedir. Literatür incelendiğinde bu tutumun ülkeden ülkeye değişiklik gösterdiği görülmektedir. Bireylerin İtalya'da %54, Fransa'da %59, Polonya'da %56, Rusya'da %55 gibi düşük; Danimarka'da %80 gibi yüksek oranlarda aşuya karşı tutum sergiledikleri bildirilmiştir (Neumann-Böhme ve ark., 2020; Lazarus ve ark., 2021; Sallam, 2021). Salgın süresince İngiltere ve ABD'de de aşuya karşı tutum oranlarında değişkenlik görülmektedir. İngiltere'de %64-89 arasında değişen bu olumlu tutum oranı, ABD'de %57-75 arasındadır (Bell ve ark., 2020; Fisher ve ark., 2020; Lazarus ve ark., 2021; Sherman ve ark., 2021). Literatür ile bu çalışma sonucu karşılaştırıldığında; Türkiye'de COVID-19 pandemisini kontrol etmeye yönelik aşılama çabalarında olumlu adımlar atıldığı fark edilmektedir.

Bu çalışmada, kadınların %95'inin COVID-19 virüsü hakkında bilgi sahibi oldukları ve bu bilgilendirmenin %57'sinin sağlık personeli tarafından yapıldığı bulunmuştur. Ali ve arkadaşlarının (2020)

11242 kadın ile gerçekleştirdikleri çalışmaya göre kadınların %91'inin COVID-19 virüsü hakkında bilgilendirme kaynağı olarak sosyal medyayı kullandığı bilinmektedir. Yine benzer bir çalışmada kadınların %96'sının COVID-19 hakkında bilgi sahibi oldukları ve %77'sinin bu bilgiyi internet aracılığı ile edindiği açıklanmıştır (Olaimat ve ark., 2020). Mevcut çalışmada ise kadınlar sadece %18 oranında çevrimiçi ve çevrimdışı TV/haberler/gazete gibi kanallardan bilgi aldığını, %57 oranında sağlık çalışanları tarafından bilgilendirildiğini ifade etmektedir. Bu bağlamda Türkiye'de güvenilir kaynaklar aracılığı ile bilgilendirilmenin fazla olduğu ve COVID-19 hastalığını yönetmek adına geliştirilmiş devlet sağlık politikalarının amacına ulaştığı anlaşılmaktadır. Ülkeler arasındaki bu farklılık bireylerin sağlık politikalarına olan güven durumu ile açıklanabilir.

Daha önceki dönemlerde de TAY kullanımının fazla olmasına karşın, COVID-19 salgını sırasında kadınların çözüm için TAY'e yönelik arayışları hızlanmıştır (Çelik ve ark., 2021; Wang ve ark., 2021). Seul'de Hwang ve arkadaşları tarafından yapılmış bir çalışmada bireylerin salgın süresince %76 oranında TAY kullandıklarını belirtmişlerdir (Hwang ve ark., 2020). Türkiye'de de TAY uzun yıllardır kullanılmaktadır (Çelik ve ark., 2021; Işık ve Rana, 2021; Kaplan, 2020; İkizek ve Uzuntarla, 2020; Biçer ve Balçık, 2019). Bu çalışmada da

yüksek (%90) TAY kullanım oranının olduğu bulunmuştur. Bununla birlikte mevcut çalışmada kadınların %49'unun TAY'e COVID-19 hastalığının başlangıcında başvurduğu görülmüştür. Literatür ile karşılaştırıldığında ise salgın öncesi ile süreci arasında kullanım farkının incelenmesi zamanı TAY'in kullanım oranlarında artışın olmasına karşın, özellikle Orta Asya ülkelerinde zaten TAY'in yoğun bir şekilde salgın dışı zamanlarda kullanılmış olması bu yöntemlerin salgın sürecinde de kullanılmasına devam edildiğini göstermektedir (Kumar ve ark., 2022; Zhang ve ark., 2022; Ang ve ark., 2020; Fan ve ark., 2020; Li ve ark., 2020). Dolayısı ile bu sonuç kadınların TAY hakkında bilgi sahibi oldukları ve hastalığın ortaya çıkmasından itibaren erken önlem almaya başladıklarını göstermektedir.

Bugüne kadar, salgınlar sırasında TAY arama nedenleri ile ilgili saptanan bulgular çalışmalar arasında farklılık göstermektedir (Dehghan ve ark., 2022; Barnes ve ark., 2021; Lam ve ark., 2021; Hwang ve ark., 2020; James ve ark., 2019). Mevcut çalışmada kadınlar, vücut direncini arttırmak (%38), acı duymamak (%17), hastalığın yan etkilerini azaltmak (%14) ve kendini iyi hissetmek (%13) istemeleri nedeni ile TAY'e yöneldiklerini belirtmektedir. İran'da Dehghan ve arkadaşları tarafından 600 kişi ile yapılan bir çalışmada bireylerin

çoğunluğunun (%50-66) COVID-19'un bulaşmasını önlemek veya COVID-19 salgınının neden olduğu kaygıyı azaltmak için TAY kullanıldığı belirtilmiştir (Dehghan ve ark., 2022). Gana'da yapılan benzer bir çalışmada da TAY kullanıcılarının %69'unun enfeksiyonu önleme amaçlı kullandıklarını bildirmişlerdir (Kretchy ve ark., 2021). Akademik çalışmalar gösteriyor ki, dünyanın dört bir yanında hasta olan ve olmayan toplum bireyleri, COVID-19'un önlenmesi ve semptomların hafifletilmesi için TAY'in kullanımına güvenmektedir (Nilashi ve ark., 2020; Nugraha ve ark., 2020; Paudyal ve ark., 2021; Wang ve ark., 2021). Bu çalışmanın sonuçları da literatür ile benzerlik göstermektedir.

Literatür incelendiğinde COVID-19 salgını ile birlikte bireylerin vitamin ve mineral gibi besin takviyelerinin kullanımında artış olduğu görülmektedir (Hwang ve ark., 2020; Nilashi ve ark., 2020; Dehghan ve ark., 2021). Bununla birlikte COVID-19 salgını sırasında insanların kendilerini rahatlatmak amacı ile spiritüel (şifadan için dua etme gibi) tekniklerin kullanımında da artış görülen Dehghan ve arkadaşları (2021)'nin çalışmasında zihin beden tekniklerinden biri olan dua etmenin COVID-19 pandemisi sırasında %58 oranında arttığı bulunmuştur. Bu çalışmanın sonuçları literatür ile benzerlik göstermektedir.

Bununla birlikte mevcut çalışmada COVID-19 bulaşı öncesi ve sonrası TAY kullanım oranlarında farklılıklar bulunmuştur. Çalışmaya katılan kadınlarda COVID-19 bulaşı sonrası zihin-beden tekniklerinden olan dua etmede (%56 iken, %85), bitkisel yöntemler olan bitkisel çay tüketiminde (en çok fark olan papatya çayı %13 iken, %62) ve beslenme takviyesi olan vitamin kapsül kullanımında (%11 iken, %99) COVID-19 bulaşı öncesine göre artış saptanmıştır. Bu bağlamda COVID-19 salgını sürecinde TAY kullanımının coğrafi, kültürel ve dini uygulama farklılıklarından kaynaklandığı düşünülmektedir.

SONUÇ

COVID-19 sürecinde TAY kullanımı küresel olarak yaygın bir uygulama olarak görülmektedir. COVID-19 salgını sırasında bitkisel yöntemler, vitamin kapsülleri kullanımı ve dua etme gibi tamamlayıcı ve alternatif yöntem kullanımı davranışlarında büyük oranda artış yaşanmıştır. Bu yöntemlerin kullanımını etkileyen faktörleri belirlemek için daha fazla çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

TAY söz konusu olduğunda, sağlık yetkilileri ve kuruluşları büyük ölçüde uzman tavsiyesi ve önceki pandemilerden elde edilen deneyimlere dayalı tavsiyeler ve kılavuzlar geliştirmektedir (Chung ve ark., 2021; Ho ve ark., 2020). İlgili öneriler geliştirilirken

toplumun değerleri ve tercihleri de dikkate alınması gereken önemli bir faktör olduğundan, mevcut çalışmadan çıkarılan bulgular bu tür kılavuzların geliştirilmesini kolaylaştırabilir. Pandemi sırasında halk tarafından yaygın olarak kabul edilen ve benimsenen TAY'ne daha fazla kaynak ayrılmalıdır. Bu bağlamda Çin Ulusal Sağlık Komitesi, "Yeni Koronavirüs Pnömonisinin (COVID-19) Tanı ve Tedavisi" adlı bir proje yayınlamıştır. Bu projede COVID-19 hastalığına yönelik tıbbi tedavilerin yansıra bireylere destek sağlamak için çeşitli beslenme takviyeleri ve bitkisel ilaçların kullanımından bahsedilmiştir (Liang ve Litscher, 2020). Aynı zamanda Hong Kong hükümeti, toplum tedavi tesislerinde kalan COVID-19 hastalarına genel Çin tıbbi konsültasyonları sağlamak ve tedavi edilip taburcu edilenlere rehabilitasyon hizmetleri sunmak için Özel Çin Tıbbı Programını uyguladığı örnek gösterilebilir (GHKSAR, 2022). Gelecekte bu hizmetler, COVID-19 salgını sırasında Çin tıbbi kullanımının etkinliği ve güvenliğine ilişkin pragmatik denemelerden gerçek dünya verilerinin üretilmesine yardımcı olabilir. Bu veriler mevcut kılavuzların güncellemelerini destekleyebilir ve gelecekteki pandemiler için tedavi stratejilerini belirleyebilir.

KAYNAKLAR

- Adetunji, C. O., Ajayi, O. O., Akram, M., Olaniyan, O. T., Chishti, M. A., Inobeme, A., ... & Awotunde, S. O. (2021). Medicinal Plants Used in the Treatment of Influenza A Virus Infections. In *Medicinal Plants for Lung Diseases* (pp. 417-435). Springer, Singapore.
- Ali SH, Foreman J, Tozan Y, Capasso A, Jones AM, DiClemente RJ. (2020). Trends and predictors of COVID-19 information sources and their relationship with knowledge and beliefs related to the pandemic: nationwide cross-sectional study. *JMIR Public Health and Surveillance*, 6(4), e21071.
- Ang, L., Song, E., Lee, H. W., & Lee, M. S. (2020). Herbal medicine for the treatment of coronavirus disease 2019 (COVID-19): a systematic review and meta-analysis of randomized controlled trials. *Journal of Clinical Medicine*, 9(5), 1583.
- Barnes, A., Andrews, J., Spizzo, P., & Mountfield, R. (2021). Medication adherence and complementary therapy usage in inflammatory bowel disease patients during the coronavirus disease 2019 pandemic. *JGH Open*, 5(5), 585-589.
- Bell S, Clarke R, Mounier-Jack S, Walker JL, Paterson P. (2020). Parents' and guardians' views on the acceptability of a future COVID-19 vaccine: A multi-methods study in England. *Vaccine*, 38(49), 7789-7798.
- Biçer, İ., & BALÇIK, P. Y. (2019). Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp: Türkiye ve Seçilen Ülkelerinin İncelenmesi. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 22(1), 245-257.
- Can, G., Erol, O., Topuz, E., Aydinler, A. (2009). Quality of life and complementary and alternative medicine use among cancer patients in Turkey. *European Journal of Oncology Nursing*, 13(4), 287-294.
- Chung, V. C., Ho, L. T., & Wu, I. X. (2021). Chinese medicine diagnosis and treatment for COVID-2019: Is China ready for implementing a national guideline. *European Journal of Integrative Medicine*, 48, 101973.
- Çelik MY, Sungur M. & Karasu F. (2021). Çocuklarda Uygulanan Tamamlayıcı Tedavi Yöntemleri ve COVID-19. *YBH dergisi*. 2(1): 85-105.
- Dehghan M, Ghanbari A, Heidari FG, Shahrabaki PM, Zakeri MA. (2021). Use of complementary and alternative medicine in general population during COVID-19 outbreak: A survey in Iran. *Journal of Integrative Medicine*. 20(1), 45-51.
- Fan, A. Y., Gu, S., & Alemi, S. F. (2020). Chinese herbal medicine for COVID-19: current evidence with systematic review and meta-analysis. *Journal of integrative medicine*, 18(5), 385-394.
- Fisher KA, Bloomstone SJ, Walder J, Crawford S, Fouayzi H, Mazor KM. (2020). Attitudes toward a potential SARS-CoV-2 vaccine: a survey of US adults. *Annals of internal medicine*, 173(12), 964-973.
- Ganguly, S., & Bakhshi, S. (2020). Traditional and complementary medicine during COVID-19 pandemic. *Phytotherapy Research*.
- Gourch, A., Zejlı, H., Lfitat, A., Bousraf, F. Z., Yassine, E. L., Anane, A., ... & Taleb, M. (2020). Preventive impact of traditional medicine against COVID-19. *Journal of Analytical Sciences and Applied Biotechnology*, 2(2), 2-2.
- Ho, L. T., Chan, K. K., Chung, V. C., & Leung, T. H. (2020). Highlights of traditional Chinese medicine frontline expert advice in the China national guideline for COVID-19. *European journal of integrative medicine*, 36, 101116.
- Hwang JH, Cho HJ, Im HB, Jung YS, Choi SJ, Han D. (2020). Complementary and alternative medicine use among outpatients during the 2015 MERS outbreak in South Korea: a cross-sectional study. *BMC Complementary Medicine and Therapies*, 20(1), 1-10.
- İşık MT, Rana CAN. (2021). Bir grup hemşirelik öğrencisinin COVID-19 riskine yönelik koruyucu, geleneksel ve tamamlayıcı tıp uygulamaları. *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, 11(1), 94-103.
- James, P. B., Wardle, J., Steel, A., & Adams, J. (2019). Pattern of health care utilization and traditional and complementary medicine use among Ebola survivors in Sierra Leone. *PloS one*, 14(9), e0223068.
- Kaplan, M. (2020). Covid-19: Küresel Salgın Sürecinde Geleneksel ve Tamamlayıcı Tedavi Uygulamaları. *Milli Folklor*, 16(127), 35-45.

- Kretchy, I. A., Boadu, J. A., Kretchy, J. P., Agyabeng, K., Passah, A. A., Koduah, A., & Opuni, K. F. (2021). Utilization of complementary and alternative medicine for the prevention of COVID-19 infection in Ghana: A national cross-sectional online survey. *Preventive Medicine Reports*, 24, 101633.
- Kumar, A., Rai, A., Khan, M. S., Kumar, A., Haque, Z., Fazil, M., & Rabbani, G. (2022). Role of herbal medicines in the management of patients with COVID-19: A systematic review and meta-analysis of randomized controlled trials. *Journal of traditional and complementary medicine*, 12(1):100-113.
- Lam, C. S., Koon, H. K., Chung, V. C. H., & Cheung, Y. T. (2021). A public survey of traditional, complementary and integrative medicine use during the COVID-19 outbreak in Hong Kong. *PLoS one*, 16(7), e0253890.
- Lazarus JV, Ratzan SC, Palayew A, Gostin LO, Larson HJ, Rabin K, ve ark. (2021). A global survey of potential acceptance of a COVID-19 vaccine. *Nature Medicine*, 27(2), 225-228.
- Lee, D. Y., Li, Q. Y., Liu, J., & Efferth, T. (2021). Traditional Chinese herbal medicine at the forefront battle against COVID-19: Clinical experience and scientific basis. *Phytomedicine*, 80, 153337.
- Li, Y., Liu, X., Guo, L., Li, J., Zhong, D., Zhang, Y., ... & Jin, R. (2020). Traditional Chinese herbal medicine for treating novel coronavirus (COVID-19) pneumonia: protocol for a systematic review and meta-analysis. *Systematic reviews*, 9(1), 1-6.
- Liang F, Litscher G. (2020). COVID-19 (Coronavirus Disease-19): Traditional chinese medicine including acupuncture for alleviation—A report from Wuhan, Hubei Province in China. *OBM Integrative and Complementary Medicine*, 5(1), 1-1.
- Luo, X., Ni, X., Lin, J., Zhang, Y., Wu, L., Huang, D., & Lin, L. (2021). The add-on effect of Chinese herbal medicine on COVID-19: a systematic review and meta-analysis. *Phytomedicine*, 85, 153282.
- Meini, S., Pagotto, A., Longo, B., Vendramin, I., Pecori, D., & Tascini, C. (2020). Role of Lopinavir/Ritonavir in the treatment of COVID-19: a review of current evidence, guideline recommendations, and perspectives. *Journal of clinical medicine*, 9(7), 2050.
- Mirzaie, A., Halaji, M., Dehkordi, F. S., Ranjbar, R., & Noorbazargan, H. (2020). A narrative literature review on traditional medicine options for treatment of corona virus disease 2019 (COVID-19). *Complementary therapies in clinical practice*, 40, 101214.
- Mousa, H. A. L. (2017). Prevention and treatment of influenza, influenza-like illness, and common cold by herbal, complementary, and natural therapies. *Journal of evidence-based complementary & alternative medicine*, 22(1), 166-174.
- Nakaziba, R., Anyolitho, M. K., & Kabunga, A. (2021). Traditional herbal remedies for managing COVID-19 major symptoms: A case study of Kole district, Northern Uganda. *TMR Pharmacol Research*. 2021;1(4):22.
- Neumann-Böhme S, Varghese NE, Sabat I, Barros PP, Brouwer W, van Exel J, ve ark. (2020). Once we have it, will we use it? A European survey on willingness to be vaccinated against COVID-19. *The European Journal of Health Economics*, 1-6.
- Nilashi M, Samad S, Yusuf SYM, Akbari E. (2020). Can complementary and alternative medicines be beneficial in the treatment of COVID-19 through improving immune system function? *Journal of Infection and Public Health*, 13(6), 893.
- Nugraha RV, Ridwansyah H, Ghozali M, Khairani AF, Atik N. (2020). Traditional herbal medicine candidates as complementary treatments for COVID-19: a review of their mechanisms, pros and cons. *Evidence-Based Complementary and Alternative Medicine*, 2560645, 1-12.
- Olaimat AN, Aolymat I, Shahbaz HM, Holley RA. (2020). Knowledge and information sources about COVID-19 among university students in Jordan: a cross-sectional study. *Frontiers in Public Health*, 8, 254.
- Panyod, S., Ho, C. T., & Sheen, L. Y. (2020). Dietary therapy and herbal medicine for COVID-19 prevention: A review and perspective. *Journal of traditional and complementary medicine*, 10(4), 420-427.
- Paudyal V, Sun S, Hussain R, Abutaleb MH, Hedima EW. (2021). Complementary and alternative medicines use in COVID-19: A global perspective on practice, policy and research. *Research in Social and Administrative Pharmacy*, 18(1), 2524-2528.
- Sallam M. (2021). COVID-19 vaccine hesitancy worldwide: a concise systematic review of vaccine acceptance rates. *Vaccines*, 9(2), 160.

- Shen, K., Yang, Y., Wang, T., Zhao, D., Jiang, Y., Jin, R., ... & Gao, L. (2020). Diagnosis, treatment, and prevention of 2019 novel coronavirus infection in children: experts' consensus statement. *World journal of pediatrics*, 16(3), 223-231.
- Sherman SM, Smith LE, Sim J, Amlôt R, Cutts M, Dasch H, ve ark. (2021). COVID-19 vaccination intention in the UK: results from the COVID-19 vaccination acceptability study (CoVAccS), a nationally representative cross-sectional survey. *Human Vaccines and Immunotherapeutics*, 17(6), 1612-1621.
- The Government of the HKSAR. (2022). Chinese medicine services option for inpatient in community treatment facility. <https://www.info.gov.hk/gia/general/202101/25/P2021012500275.htm>. Erişim Tarihi: 20.09.2022.
- Uçar, D. Müslümanoğlu, A. Y., & Kalaycı, M. Z. (2020). Coronavirus ve Fitoterapi. *Bütünleyici ve Anadolu Tıbbı Dergisi*, 1(2), 49-57.
- Verdugo-Paiva, F., Izcovich, A., Ragusa, M., Rada, G., & COVID-19 L·OVE Working Group. (2020). Lopinavir/ritonavir for COVID-19: a living systematic review. *Medwave*, 20(6).
- Wang C, Sun S, Ding X. (2021). The therapeutic effects of traditional chinese medicine on COVID-19: a narrative review. *International Journal of Clinical Pharmacy*, 43(1), 35-45.
- Wang, B. X., & Fish, E. N. (2019). Global virus outbreaks: Interferons as 1st responders. In *Seminars in immunology*. Academic Press. Vol. 43, p. 101300.
- Zhang, S., Yang, Z., Chen, Z. L., Li, Z. N., Yue, S. J., Li, J. J., & Tang, Y. P. (2022). Efficacy and safety of "three Chinese patent medicines and three TCM prescriptions" for COVID-19: a systematic review and network meta-analysis. *Evidence-Based Complementary and Alternative Medicine*, 2022.
- Zhou, P., Yang, X. L., Wang, X. G., Hu, B., Zhang, L., Zhang, W., ... & Shi, Z. L. (2020). A pneumonia outbreak associated with a new coronavirus of probable bat origin. *Nature*, 579(7798), 270-273.